

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА**

**ГРАМАТИЧНІ ЧИТАННЯ – X
Матеріали Міжнародної
науково-теоретичної конференції
16-17 травня 2019 року**

Вінниця
"Твори"
2019

УДК 81'36(06)

Г 76

Редакційна колегія: Анатолій Загнітко, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України (науковий редактор); Богдан Ажнюк, доктор філологічних наук, професор; Алла Архангельська, доктор філологічних наук, професор; Олена Важеніна, кандидат філологічних наук; Майя Всеволодова, доктор філологічних наук, професор; Ірина Гарбера, кандидат філологічних наук; Ніна Горголюк, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник; Катерина Городенська, доктор філологічних наук, професор; Василь Грещук, доктор філологічних наук, професор; Людмила Коваль, доктор філологічних наук, доцент; Елла Кравченко, доктор філологічних наук, доцент; Жанна Краснобаєва-Чорна, доктор філологічних наук, доцент; Марія Коношкевич, доктор філологічних наук, професор; Тетяна Космеда, доктор філологічних наук, професор; Анатолій Мойсієнко, доктор філологічних наук, професор; Валерія Пилипак, кандидат філологічних наук; Людмила Попович, доктор філологічних наук, професор; Володимир Широков, доктор технічних наук, професор, академік НАН України; Ганна Ситар, доктор філологічних наук, доцент (заступник наукового редактора); Ілля Данилюк, кандидат філологічних наук, доцент (веб-редактор); Інна Аксьонова, аспірант (відповідальний секретар).

Затверджено до друку Вченою радою Донецького національного університету імені Василя Стуса (протокол № 10 від 26 квітня 2019 р.).

Г 76 Граматичні читання – X: Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції 16–17 травня 2019 року / Донецький нац. ун-т імені Василя Стуса; наук. ред. А. П. Загнітко. – Вінниця: ТОВ "Твори", 2019. – 200 с.

ISBN 978-966-949-024-7

Розглянуто актуальні проблеми теорії мови, з'ясовано напрями еволюції морфологічних і синтаксичних категорій, а також їхні функційні вияви в тексті, встановлено особливості семантики фразеологічних і лексичних одиниць, висвітлено напрями та методи прикладних лінгвістичних досліджень.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів-філологів.

ISBN 978-966-949-024-7

УДК 81'36(06)

© Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2019

© Автори матеріалів, 2019

© ТОВ "Твори", 2019

ЗМІСТ

**РОЗДІЛ I. ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ ТА ФЕНОМЕНОЛОГІЇ
МОВИ, ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ МОВИ**

Бондарева Олена	Структурно-семантичні вияви форм дієслівного часу в літописних пам'ятках	7
Zahnitko Anatolii, Tereschuk Maria	Functional-objective basics of the parts of speech' classification	11
Краснобаєва- Чорна Жанна	Мовна концептуалізація та категоризація знань: концептуальна і ціннісна картини світу	16
Петрова Тетяна	Українська термінографія: проблеми й перспективи розвитку (від витоків до сучасності)	19

**РОЗДІЛ II. ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ СИНТАКСИСУ І
МОРФОЛОГІЇ**

Бойко Юлія	Конструкція як основа для побудови ментальної схеми речення	25
Бортун Каріна	Фразеологічні одиниці з імперативною семантикою у публіцистичному стилі	30
Домрачева Ірина	Реалізація у мовленні периферійних складників сукупності	33
Коваль Людмила	Про синтаксичний статус односкладного речення із предикативним заперечним словом <i>нема</i> (<i>немає</i>) в структурі головного компонента	39
Козаченко Олена	Особливості складнопідрядного речення з підрядними атрибутивною семантики	42
Колібаба Лариса	Активні моделі префіксальних дієслів в українській літературній мові початку ХХІ сторіччя	46
Лембик Сніжана	Імплікатури у складних безсполучникових реченнях сучасної французької мови	51
Островська Людмила	Синкретичність семантики номінативних окличних речень	54
Фурса Валентина	Дієслівне керування на тлі граматичних норм української літературної мови початку ХХІ сторіччя	59

4. Кириченко В.В. Наукова концептуалізація моделі становлення картини світу особистості у сучасному інформаційному суспільстві. *Актуальні проблеми психології*. К. : Видавництво «Фенікс», 2018. С. 75–94.
5. Корнеева Т.А. Соотношение когнитивных процессов формирования национальной картины мира. *Международный научно-исследовательский журнал*. 2015. №5–1 (36). С. 97–99.
6. Магировская О.В. Особенности концептуализации и категоризации мира в рамках когнитивной деятельности наблюдателя. *Вестник Челябинского государственного университета*. 2008. №21. С. 105–114.
7. Мацьків П.В. Мовна картина світу в контексті суміжних наукових понять. *Науковий вісник ДДПУ ім. Івана Франка. Серія «Філологічні науки»*. Мовознавство. 2017. №7. С. 115–118.
8. Aarts B. Conceptions of categorization in the history of linguistics. *Language Sciences*. 2006. 28. P. 361–385.

Тетяна Петрова

(м. Харків)

**УКРАЇНЬСЬКА ТЕРМІНОГРАФІЯ:
ПРОБЛЕМИ Й ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
(ВІД ВИТОКІВ ДО СУЧАСНОСТІ)**

Створення спеціальних словників має відповідну історію та специфіку. Лексикографія – найдавніша галузь людства, особливе місце в ній посідає термінографія. Як стверджують дослідники, українська термінологічна лексикографія має понад двохсотлітню історію. Дослідженню термінографії присвячені праці зарубіжних лінгвістів – С. Гриньова, З. Комарової, В. Щербіна та ін. В українському мовознавстві на сучасному етапі теоретичні засади термінографії розробляють В. Дубічинський, О. Іванова, М. Комова, І. Кочан, Л. Симоненко, Л. Туровська та ін. Незважаючи на те, що питання відстеження витоків і вивчення становлення української термінографії не раз привертало увагу мовознавців, усе ж таки вони залишаються актуальними й сьогодні.

Ураховуючи складні соціально-політичні умови, вплив багатьох мов на українську мову, більшість науковців виділяють такі етапи становлення української термінографії: 1) друга половина XIX ст. – початок XX ст.; 2) 20-і рр. – початок 30-х рр. XX ст., діяльність Інституту української наукової мови (далі ІУНМ); 3) 50–80-і рр. XX ст.; 4) кінець XX ст. – початок XXI ст. [5, с. 29]. Витоки термінографії науковці знаходять, як бачимо, у

другій половині XIX ст., утім питання відстеження «перших кроків» спеціальної лексикографії потребує особливої уваги.

Фіксувати українську термінологію в спеціальних словниках починають у 50-х рр. XIX ст., що традиційно пов'язують з укладанням у Галичині 1852 р. термінологічного латинсько-німецько-українського словника «Початок до уложення термінології ботанической руской» І. Гавришкевича та «Імена краєвих ростей і Ботанічний словарець» М. Петрушевича. Однак віднаходимо праці, надруковані 1851 р., зокрема «Словничок бджільницьких термінів» О. Покорського-Жоравко, а також перекладний словник «Juridisch-politische Terminologie für slavischen Sprachen Österreichs von Commision für slavische juridisch-politische Terminologie» («Правничо-політична термінологія для слов'янських мов, вживаних в Австрії») Я. Головацького, Г. Шашкевича, Ю. Вислободського, що побачив світ у Відні завдяки урядовій Комісії з опрацювання слов'янської юридичної термінології. Отже, відлік української термінографічної діяльності слід вести саме від цих словників тлумачного й перекладного типів, що надруковані 1851 р. і які стали основою для подальшого її формування. Відповідно, межа початку першого етапу (витоків) української термінографії зміщується – не друга половина XIX ст., а середина XIX ст.

У Східній Україні через політичні чинники робота над систематизуванням спеціальної лексики й упорядкуванням термінологічних словників починається в 70–80-х рр. XIX ст. Зокрема, 1874 р. А. Рогович друкує «Опыт словаря названий растений Юго-Западной России, съ некоторыми поверьями и рассказами о них».

У цей період науковці розробляють засади національного термінотворення, на які вони спираються під час добирання термінів до реєстру словників: 1) утворювати зрозумілі наукові терміни «в дусі народної мови, так, щоб згодом вони були прийняті самим народом», наприклад, пропонують уживати *травник* замість *гербарій*, *рослинниця* – *ботаніка*, *зеленець* – *хлор*, *краєвид* – *ландшафт*; 2) утворювати питомі відповідники до чужомовних термінів [2, с. 184–185].

На початку XX ст. в різних містах України (Вінниці, Гадячі, Києві, Полтаві, Харкові та ін.) утворюють відповідні комісії та гуртки, що протягом 1917–1921 рр. видають близько 30 словників з ветеринарії, граматики, діловодства, математики, медицини, права, хімії та інших галузей.

У 20-і роки XX ст. радянська Україна проходить етап українізації: українська мова набуває державного статусу, її починають активно використовувати в різних сферах суспільно-політичного життя, інтенсивно формується й розвивається наукова термінологія. Центром термінологічної роботи стають Київ і Харків. У травні 1921 р. різні термінологічні комісії об'єднано в ІУНМ, у якому заплановано видавати термінологічні словники. Загалом щороку виходило близько 10–12 словників, а 1926 р. – 32, 1927 р. – 17, 1928 і 1930 – по 25 словників [4, с. 148]. Діяльність науковців ІУНМ

спрямована насамперед на вироблення теоретичних настанов укладання термінологічних словників [5, с. 29]. Головним засадничим принципом Інституту визначено орієнтування на ресурси рідної мови під час термінотворення й перекладання, що підкреслювало б генетичні особливості української мови, а головне, відмежовувало від російської мови, яка будувалася на інтернаціональній основі. Між тим після припинення українізації ліквідовано ІУНМ і, відповідно, призупинено термінографічну роботу на десятки років. Усі випущені словники вилучено з обігу й знищено, ті праці, що підготовлені до друку, – назавжди втрачено.

Державна політика 30–50-х рр. ХХ ст. була скерована на винищення питомих коренів, зокрема наближення в термінотворенні до моделей російської мови. Відповідно у словниках означених років кодифіковано надмірну кількість міжнародних одиниць, скальковані російські терміни, українські ж одиниці в терміностагтах або не репрезентовано, або подано після термінів чужомовного походження.

Відновлювальну хвилю української термінографічної роботи спостерігаємо в другій половині 50-х рр. ХХ ст., що зумовлено створенням Президією АН УРСР 1957 р. Словникової комісії. Її завдання полягало в розвиванні української наукової термінології, організуванні авторських колективів, виробленні основних принципів укладання словників. У цей час з'являються перекладні довідкові видання – переважно двомовні, російсько-українські.

Протягом 60–70-х рр. ХХ ст. комісія розробляє положення щодо укладання термінологічних словників: «відбивати сучасний рівень розвитку науки й техніки; закріпити реальну практику вживання термінів у науковій і навчальній літературі, яку видавали російською та українською мовами; упорядковувати використання термінів певних галузей знань» [1]. В означені роки надруковано 75 словників [5, с. 30], що описують нові галузі й урізноманітнюють видову класифікацію українських термінологічних праць: дефінітивні, дефінітивно-перекладні, перекладні, довідники, енциклопедії.

Розпочату діяльність Словникової комісії продовжує Комітет наукової термінології, створений 1978 р. при Президії АН України. Однак 80-і рр. позначені спадом термінотворення й укладання термінологічних праць: надруковано близько 20 словників – дефінітивного (10) й перекладного (10) типів – з біології, екології, зоології, лісівництва, психології, філософії, юриспруденції та ін. Ця невелика спадщина й на сьогодні є науково-пізнавальною й цінною для галузевих фахівців та мовознавців-термінографів.

З прийняттям Закону «Про мови в Українській РСР» та утвердженням незалежності України 1991 р. українська термінологічна лексикографія проходить етап нового «вродження». Роль термінографічних праць змінюється: вони «стали одним із чинників утвердження й розбудови незалежності держави, розширення сфери функціонування української мови» [4, с. 149]. У цей період фахівці різних галузей знань традиційно

використовують російські терміни або намагаються фіксувати їх українською мовою, як наслідок з'являються «мовні покручі» та кальки. До деяких спеціальних одиниць науковці не можуть дібрати українські еквіваленти, тому номінують їх на свій розсуд, унаслідок терміни функціують лише у вузькому колі спеціалістів і можуть бути не розпізнаваними іншими. Брак українськомовної навчальної літератури, а насамперед термінологічних словників та стандартів, що фіксували й кодифікували б власні терміни, спричинює наслідки, які мовознавці викорінюють і дотепер, – порушення й розхитування (варіювання) мовної норми в термінології. У 90-х рр. ХХ ст. за упорядкування спеціальних словників беруться викладачі фахових дисциплін, які не мали достатнього досвіду укладання термінографічних праць, тому з'являються видання, що нагадують список чи перелік термінів (не завжди з дотриманням мовних норм) без належного лінгвістичного й лексикографічного опису.

Значимо, що від 90-х рр. ХХ ст. до сьогодні з'являються спеціальні словники різних типів природничих галузей, наприклад: за широтою охоплення термінологічної лексики – універсальні (наукової термінології), багатогалузеві, галузеві, вузькогалузеві; за способом семантизування – переважним типом є перекладний, зокрема, у кінці ХХ ст. домінують словники, у яких вихідною мовою є російська, і лише трапляються поодинокі видання з вихідною українською мовою. На початку ХХІ ст. з'являються фахові словники дефінітивного типу (що описують суміжні галузі, окремі науки та їхні підгалузі), а також енциклопедії. За кількістю мов типологія спеціальних словників також поповнюється новими видами (три-, чотири-, п'ятимовними), насамперед дефінітивно-перекладними. Останнім часом дедалі більшого використання набувають електронні словники як аналоги традиційних паперових фахових словників.

Незважаючи на вагому кількість надрукованого термінографічного матеріалу за останні роки, особливої уваги потребують теоретичні питання термінологічної лексикографії. По-перше, це стосується укладання термінологічних лексиконів нового типу – комбінованого, що вимагають теоретичного розроблення, оскільки є «білою плямою» в класифікаційній системі; по-друге, надзвичайна складність галузевих термінологій, їхня розгалуженість і внутрішня диференціація потребують осмислення матеріалу, що повинно знайти відповідне місце в словнику; по-третє, потужні процеси українізації потребують ретельного добирання питомих ресурсів для продукування власних термінів.

Проблеми української термінографії тягнуться від витоків до сьогодні, зокрема: 1) відсутність єдиних принципів і методів створення спеціальних словників, 2) вироблення єдиних науково обґрунтованих засад добирання фахової лексики для різних типів термінологічних словників, 3) зведення єдиних принципів репрезентування терміноодиниць за різними параметрами. На сучасному етапі проблемами її розвитку є недотримання мовних норм у

термінології, безсистемний набір терміноодиниць до реєстру словника, розроблення інваріантного проекту словника для опису різних спеціальних шарів лексики, визначення головних параметрів термінологічних словників, розроблення принципових вимог до термінологічних праць, дослідження мега-, макро- й мікроструктури словника.

Основними проблемами, що виникають перед термінографами під час укладання українських термінологічних словників є такі: 1) формування мегаструктури (загальної побудови) словника – подання передмови, інструкції з користування, списку джерел тощо; 2) добирання реєстрових термінів до макроструктури (реєстру) словника, ураховуючи принципи відбирання терміноодиниць (нормативність, належність до описуваної спеціальної системи, питома походження, засвоєння чужомовної одиниці за граматичними й правописними нормами української мови, а також вироблення способу фіксування аналітичних термінів); 3) створення мікроструктури (терміностатті) – репрезентування лінгвістичної характеристики терміна, його варіантів, етимологічної характеристики, дефініювання різних за обсягом понять терміноодиниць як складників поняттєвої системи, системних відношень (родо-видових, антонімних, синонімних). Спробу розв'язати окреслені проблеми створення спеціальних словників здійснено в авторській монографії (на прикладі української фітомеліоративної термінології) [3].

Отже, українська термінологічна лексикографія має значні напрацювання, постійно розвивається, поповнює видову класифікацію видань, удосконалює старі й розробляє нові принципи та методи репрезентування термінологічної лексики, збагачує різні галузі спеціальними словниками. Утім сьогодні національна термінографія потребує вироблення єдиних теоретичних засад стосовно укладання фахових словників, беручи до уваги, що наукові сфери ХХІ ст. вимагають нового опису терміноодиниць, тому одним з перспективних для сучасного українського спеціального словникарства є укладання нового типу словника – термінологічного словника комбінованого типу, – принципи якого ґрунтуються на вивченні природи терміна, його системних відношень і тематичних угруповань, який узагальнить усі здобутки термінографії та додасть інноваційного, розширить класифікацію фахових словників і сприятиме уніфікуванню принципів їхнього укладання. Утім насамперед стимулювання забезпечити галузі якісними спеціальними словниками повинно відбуватися на державному рівні через запровадження програми термінографічної діяльності, що полягала б у створенні центрального органу, який координуватиме роботу над укладанням фахових словників з дотриманням вироблених єдиних принципів і засад їхнього створення, а також за повного фінансового забезпечення державою.

Література

1. Комова Марія. Українська термінографія (1948–2002): Бібліограф. показник. Львів: Ліга-Прес, 2003. 112 с.
2. Левченко П. Заметки о русинской терминологии. *Основа*. 1861, 6. С. 184–185.
3. Петрова Тетяна. Фітомеліоративна термінологія сучасної української мови та її відображення в термінологічному словнику комбінованого типу: монографія. Харків: ТОВ «ТПГ», 2018. 227 с.
4. Полюга Лев. Роль української лексикографії в утвердженні національної самобутності. *Вісник Львів. ун-ту. Серія журналістики*. 2003, 23. С. 144–152.
5. Симоненко Людмила. Українська термінографія: стан і перспективи. *Мовознавство*. 2014, 4. С. 28–35.